

Марія ДЕМ'ЯНЮК

ВНУТРІШНІЙ МОНОЛОГ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІ СУБ'ЄКТА В ОПОВІДАННІ ІБУНІНА “ЗАХАР ВОРОБИЙОВ”

У оповідній прозі літератури нового етапу визначальне місце належить художнім нараціям І.О. Буніна. Його стилю притаманна сесесійність. Письменник досліджує тонкі душевні почуття, переживання, змальовує імпресіоністичні картини. Персонаж І.О. Буніна часто керується неусвідомленими бажаннями, на його дії впливає архетипне підсвідоме, як правило, герой самотній. Досить часто в оповідях показана смерть, при цьому нарративні структури, які наповнені цим трагічним змістом, надзвичайно вражаючі, психологізовані. Також герой І.О. Буніна часто уособлює риси національного характеру, символізує національний дух, що є притаманним новій літературі, як писав І.Нечуй-Левицький, "народність, національний дух свідомо стали виразним напрямком тільки в періоді найновішої русько-української літератури" [1: 223]. Поєднання любові до культури, історії, звичаїв Древньої Русі з посиленням інтересом до сучасного інтелектуального життя в Росії, на Сході і Заході, безперервні пошуки сенсу життя і усвідомлення неможливості пізнати його, надають прозі письменника надзвичайної філософської глибини, що разом із ритмічністю, музикальністю, чіткістю слова робить творчу манеру письменника неперевершеною.

У цей період, коли вся новітня свідомість зосереджувалась на метафізичних проблемах, прагнучи віднайти сенс життя і певну основу, яка б слугувала трансцендентною опорою в світі, коли шопенгауерівський песимізм значною мірою заповнив літературу, погляд письменника фокусується на індивідуальному, інтимному, внутрішньому, що і породжує посилену увагу до екзистенції суб'єкта, його внутрішнього монологічного мовлення.

Дія внутрішнього монологу, зазвичай, спрямована на вживання читача у відповідний художній образ. У нарації "Захар Воробійов" внутрішня мова теж сприяє створенню атмосфери, що поєднує читача з героєм, через що з'являється розуміння не лише внутрішньої сутності окремого художнього образу, але і загальнонаціонального характеру усієї російської ментальності, оскільки Захар Воробійов уособлює ті чисто російські риси, коріння яких сягає в глибину століть і які є складниками споконвічної загадковості, суперечливості, неординарності слов'янської натури. Наближення до бунінського персонажа сприяє кращому розумінню себе, оскільки цей художній образ дещо випукло змальовує механізми, які генетично,

підсвідомо скеровують наші дії. Отож не випадково постать Захара є досить габаритною, адже в ньому суб'єктивізований національний характер і він містить в собі те, що є в кожному із нас.

Перший внутрішній монолог, що зустрічається в нарації, свідчить про діонісійське прагнення Захара здійснити щось надзвичайне, а також про пошук шляху реалізації цього бажання, який на даному етапі виявляється марним, і про відсутність особливої гарячкості, зацікавленості, які, як правило, супро-воджують суперечку. Його роздуми: "не бог весть какая штука, это не ново...", "невелик интерес..." і зневірене самозапитання: "Да что?" – вказують на іманентну нездійсненність прагнення Захара до максимально можливої самореалізації.

Значення внутрішнього монологу підкреслюється дискурсивним полем, адже йому передують розповідь про те, що Захар "чувствовал подъем, прилив силы". Атмосфера, створена внутрішнім монологом, підсилюється й через дискурсивне поле поміж внутрішньою мовою Захара і наступним реченням: "Но все-таки на спор пошел он охотно", що натякає на існування певних чинників, які свідчать про неістотність цієї суперечки для Захара, яка аж ніяк не відповідає його внутрішнім пориванням. Проте, не дивлячись на це, герой погодився взяти в ній участь, намагаючись хоча б у чомусь проявити свої сили, виразити себе. Отож, внутрішній монолог створює атмосферу нестримного прагнення Захара здійснити щось надзвичайне.

Зазначимо, що внутрішнє монологічне мовлення, хоча і займає в нарації невелике за обсягом місце, є саме тим художнім засобом, який "веде" читача від одного проміжного узагальнення до іншого.

Це, зрештою, далеко непоодиноким випадок в прозі І.О. Буніна, коли внутрішній монолог несе на собі основне семантичне навантаження. Показовою з цього приводу є нарація "Чанг", де роздуми і спогади собаки наповнені глибоким екзистенційним смислом, відображають розірваність між Божественним і диявольським, ідеальним і реальним у побуті, коханні, житті, що спонукає читача замислитись над існуванням тієї, "третьої" правди, яку знає лише той "Хозяин", до якого в призначений час повертається кожен...

Суперечка завершилася видимою "перемогою" Захара, проте його думка: "А все-таки я пьян!" підсумовує її прихований результат, створює атмосферу занепокоєності відносно стану пер-сонажа. Її підсиленню сприяє також загальна імпресіоністичність авторського викладу: адже в передуючому фрагменті розповідається про те, що хоча й Захар "твердо ступал по твердой ... земле", перед його очима "мелькали... несметные круги – малиновые, фиолетовые и малахитовые".

Імпресіоністично навантаженою є наступна складова частина внутрішнього монологічного мовлення в нарації – невласне-пряма внутрішня мова персонажа, смисл якої є лейтмотивом усієї оповіді. Підкореність зову серця, а не раціональному мисленню, тяготіння до

трансцендентного, "широту" слов'янської натури відображає внутрішня мова героя. Захар промовляє подумки: "Ах, хорошо! Хорошо жить, но только непременно надо сделать что-нибудь удивительное!" Слово "хорошо" є тією наративною одиницею, яка концентрує світовідчуття героя, де ніщо вже не в змозі загасити бажання здійснити щось неординарне, вражаюче. Життя прекрасне, але Захару необхідно задовольнити це нездійснене бажання, яке глибоко закорінилося в душі і підсвідомо підкорило духовне людське єство. Природу цього захоплюючого прагнення пояснити неможливо. Його корені завжди лишатимуться незрозумілими, прихованими й загадковими, хоча і матимуть певні зовнішні прояви, які дають змогу "здогадуватися про них, але не здатні вловити їхню суть" [2: 595]. Цим неусвідомленим прагненням приділяв значну увагу М.Бердяєв. Він наголошував, що кожен росіянин в душі відчуває "небъятность", яку досить важко вгамувати. "Широк русский человек, широк, как русская земля, как русские поля. Славянский хаос бунтует в нем" [3: 60].

Прагнення Захара, яке притаманне кожному слов'янину і в певні періоди, під впливом відповідних чинників, проявляється з особливою силою має обов'язково реалізуватися. І це цілком зрозуміло, адже лише реалізація внутрішнього прагнення в зовнішньому світі зможе встановити гармонію між "мікрокосмом" людини й "макрокосмом" – навколишнім світом з притаманним йому емпіризмом, між "буттям у собі" і "буттям поза собою", тобто подолати суперечливість, здобути цілісність, що за визначенням К.Юнга є "найвищим інстинктом людини" [4: 340]. Уточнення "непременно" створює атмосферу наростання нестримного прагнення, яка поєднує читача з героєм. Заклучний фрагмент внутрішньої мови: "... что-нибудь удивительное!", свідчить про піднесений настрій героя, що створює відповідне поле, через яке відбувається наближення читача до персонажа.

Посиленню атмосфери з наростанням нестримного бажання Захара, сприяє дискурсивне поле, створене поміж внутрішньою мовою і наступним фрагментом оповіді, у якому повідомляється, що душа героя, який чітко усвідомлював, що нічого "путного не сделал на своем веку", наповнена "жаждою подвига".

Наступний внутрішній монолог також має форму невластиво-прямої мови і містить оцінку Захаром свого минулого. Внутрішня мова відображає міркування героя над тим, чи проявив він у чомусь "путному" свої сили. "Да ни в чем, ни в чем!" – відповідає собі герой. Тавтологія і оклична інтонація свідчать про збудженість, сплеск відчаю в його душі. Але ось із пам'яті виринає картина: стара жінка, яку він проніс на руках верст п'ять. Саме це пригадує він в той момент, коли прагне віднайти якийсь значний вчинок у своєму житті, що свідчить про те, що подія мала на нього вагомий вплив і почуття, які виникли на той час, десь підсвідомо затаврувалися в його пам'яті. Як зазначає Роман Інгарден: "Живо" читач пам'ятає тільки кульмінаційні фази подій, найважливіші особи або факти, які більше його

торкаються, наприклад, викликають у ньому ті чи інші почуття" [5: 547].

Проте спогади про стару не здатні загасити невдоволеність героєм собою, про що свідчить наступна думка, що ця пригода є досить мізерною у порівнянні з його дужими силами. Усвідомлення, що можна було б здійснити щось значно вагоміше, і виявляє неординарність бунінського героя, адже, як писав М.Бердяєв: "Істота абсолютно задоволена й щаслива в цьому світі, нечутлива до зла й страждань, зовсім безтрагічна, не є вже духовною істотою і не є людиною" [6: 412].

Подальше авторське зауваження, що Воробйов "думал, думал", натякає на існування у внутрішньому світі Захара глибин, зовнішнє відображення яких є неможливим. Читач має самостійно, інтуїтивно заповнити для себе лакуни, створюючи в уяві картину, що відповідає дискурсивному полю нарації.

Розуміння антиномічності в душі Захара: поєднання романтичного ставлення до життя з тверезим, спонукає до переосмислення певних подій у житті героя, зокрема історії зі старою. Незважаючи на те, що Захар не ставить до цього вчинку серйозно, усе ж він повертається до нього неодноразово, що свідчить про неусвідомлену вагомість цієї події для нього. І те, що змістове навантаження наступної внутрішньої мови – спогади про стару, є цілком закономірно. Оклична інтонація, вигук "ах", те, що стара була не просто чудова, а "расчудесная", усе це створює атмосферу вдовolenості, яка відповідним чином впливає на читача. І може й з точки зору абсолютного пронести стару жінку п'ять верст, це не Бог вість що, але з людської, реальної, а не позамежної, цей вчинок, у якому поєдналися сила героя й доброта серця, гідний поваги не тільки зі сторони оточуючих, а зі сторони самого суворого судді – себе. І десь підсвідомо відчуває це Захар, тому й повертаються його думки до тієї ж самої картини.

Своєрідною є структура наступного фрагмента нарації, яка містить в собі докладне викладення історії зі старою. Вона складається із двох частин: перша – розмова героїв, втілена в формі діалогічного мовлення, друга – оповідь від третьої особи, у якій подано опис подій, зовнішності персонажів. Так як розмова, яка мала місце в минулому і, зрозуміло, відтворена лише в уяві, думках героя, а не відбувається в дійсності на даний момент, то в даному випадку можливо припустити, що цей відновлений у пам'яті діалог являє собою внутрішню мову. Отож, у даному фрагменті переплітається оповідь від третьої особи із внутрішньою мовою героя, у якій відображені його спогади. Це поєднання дає змогу відновити не лише розмову Захара, яка не відображає собою усіх тонких рухів душі персонажа, оскільки "... целые рассуждения проходят иногда в наших головах мгновенно, в виде каких-то ощущений, без перевода на человеческий язык" [8] і, взагалі, Захар був скупий на жалісливі слова, але зі сторони, через опис його думок, почуттів відтворити в спогадах дійсну картину подій.

У цьому фрагменті відображена розмова Захара без усіляких приємних епітетів, з окличною інтонацією, у наказовій, а інколи у повчальній формі,

що створює атмосферу суворості і контрастує з оповіддю від третьої особи, яка свідчить про те, що Захар, "... почувствовав вдруг жалость и нежность к старухе", "... не помня себя от жалости ..., сгреб ее в охапку и бегом помчал к селу," "... бормотал, стараясь сколь возможно смягчить свой бас...", і т.д., що створює атмосферу доброзичливості і співчуття. Дискурсивне поле навколо даної наративної структури – антиномічне: широта, багатство почуттів Захара не знаходять втілення в його словах, але пронизують усі його дії, унаслідок чого вимальовується портрет героя, некрасномовного, проте з добрим і щирим серцем.

Як свідчить подальша оповідь, Захар "виграв" суперечку із сонцем, оскільки "мутно-малиновый шар" ще не встиг дійти до горизонту, коли він ввійшов до села. Настрій персонажа змінюється, що й відображено у його внутрішній мові. Так, вигук "Фу", грубий вислів "пропасти на вас нету", порівняння: "как подошли все", створюють атмосферу роздратування, злоби, адже нестримному прагненню Захара здійснити щось надзвичайне аж ніяк не відповідав вечірній спокій, який панував у селищі, отож Захар лишився на самоті зі своїм внутрішнім, невгамованим поривом, що і підсвідомо викликало його обурення.

Він намагається оволодіти собою, що і відображено у його внутрішньому автокомунікативному монолозі. Заперечна частка "нет", оцінювальні обставини "непристойно", "неладно", правильна самооцінка "ошалел я пьян", доречна думка про те, що "домой надо поскорее", створюють відповідну атмосферу, внаслідок якої породжується відчуття поступового опанування героєм собою.

Проте з подальшого фрагмента нарації стає зрозумілим, що нудьга й злоба не лише не покинули Захара, але й ще більше посилилися, і лише десь, підсвідомо, породжена інстинктом самозбереження, промайнуло в його голові коротка думка: "ах, домой бы теперь, да в ригу, да в солому!"

Вигук "ах", подвійне повторення "да в ригу, да в солому", оклична інтонація породжують надію на те, що усе ж Захар вчинить правильно і оповідь завершиться благополучно. Здається, що ось-ось розум переможе і герой попрямує до своєї домівки, проте суперечка поміж його розсудливістю і почуттями завершується перемогою останніх.

Нудьга царювала в цей вечір, прагнучи повністю охопити душу Захара, і він противлячись їй, загіває чергову суперечку із міщанином, який десь подумки запитує себе, а чи дійсно той може випити ще дві пляшки вина.

В останні хвилини життя герой подумки повертається до знайомої картини зі старою, поспішає встигнути до кінця розповіді міщанину про це, що знову ж підтверджує її значимість в житті Захара, адже саме на межовій ситуації виявляється істинна сутність людини: усе марне відступає в тінь, уступаючи місце дійсному, найвагомішому. Саме тоді персонаж "уясняет себе дело" (у даному випадку справу усього життя) и собирает "мысли в точку". "Ряд вызванных ... воспоминаний неотразимо приводит его наконец к правде" [9]. Зазначимо, що цей наративний фрагмент натякає

на існування синкретичного поєднання – зовнішнього монологу, оскільки і адресат і мова Захара озвучена, і внутрішнього, адже існування стороннього слухача для Захара не є важливим чинником, головний його адресат це він сам і сам для себе Захар намагається в останні хвилини життя докладно відтворити подію, яка стала найвагомішою в його житті. Передбачуваний безпосередній стиль викладення з перериваннями, "бурним вздохом", "провалами в чорну пропасть" є характерним саме для внутрішньої мови. Підтекстова структура, яку інтуїтивно відтворює в уяві читач, заповнюючи смислові лакуни, створює атмосферу стурбованості, занепокоєння щодо фізичного стану персонажа.

Герой, наділений надзвичайною силою, з нестримним прагненням здійснити щось вагоме помирає, що є найбільшою антиномією у цій нарації та й загалом у житті, яка ще більше посилюється тим, що фактично він і є своїм убивцем. Точніше, його потенційно-масштабна суперечлива "російськість", яка в існуючих умовах убиває себе практично сама. Саме це й виразила вражаюча майстерна драматургія бунінських монологів.

Внутрішнє монологічне мовлення в оповіданні "Захар Воробйов" повністю занурене в антиномічну загадку і багатогранну сутність свого народу. І це цілком закономірно для письменника, який, перебуваючи в еміграції, писав: "Разве можем мы забыть родину? Она – в душе. Я очень русский человек. Это с годами не пропадет" [10].

1. Нечуй-Левицький І.С. Загальний огляд найновішої русько-української літератури // Історія української літературної критики та літературознавства: В 3 т. Т. 3. – К., 1998. – С. 222-229.
2. Юнг К.Г. Психологія та поезія // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996. – 634 с.
3. Бердяев Н. Судьба России. – М., 1990. – 185 с.
4. Юнг К.Г. О современных мифах. – М., 1994. – 340 с.
5. Ингарден Р. Про пізнання літературного твору // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996. – 634 с.
6. Бердяев Н. Философия свободного Духа. – М., 1994. – 480 с.
7. Гундорова Т. Де «місце» нового?! // Слово і час. – 1997. – № 10. – С. 53-56.
8. Достоевский. Ф.М. Скверный анекдот. Собр. соч.: В 15 т. Т. 4. – Л., 1989. – С. 339-388.
9. Достоевский Ф.М. Дневник писателя // Достоевский Ф.М. Собр. соч.: В 15 т. Т. 11. – Л., 1989. – С. 345-493.
10. Лавров В. Холодная осень. Иван Бунин в эмиграции (1920-1953). – М., 1989. – 384 с.